

İsmail E. Erünsal. *Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler: Edebiyat Tarihi Yazıları* (İstanbul: Timaş Tarih, 2024)

Elif Sezer Aydınlı

Doktora Sonrası Araştırmacı, Koç Üniversitesi, ANAMED
ORCID: 0000-0001-5207-3218, E-Mail: sezerel89@gmail.com

Makale Türü Kitap Değerlendirme • Book Review
© Yazar(lar) / Author(s) | CC BY- 4.0

Osmanlı/Türk edebiyat ve tarih ilimlerinin kullandıkları kaynakların, çalışma yöntemlerinin ve bunların muhtevalarının birbirlerinden fazlaca bağımsız olarak gelişmiş olması artık birçok araştırmacı tarafından eleştiriliyor. Bu bakımdan 70'ler gibi çok erken bir tarihten itibaren, İsmail E. Erünsal'ın edebiyat tarihinin birçok veçhesine dokunan ve onu aydınlatan tez, sunum ve makale formatındaki çalışmaları öncü niteliğiyle dikkat çeker. Hatice Aynur tarafından derlenen bu çalışmalar ilk olarak 2016 yılında Dergâh Yayınları tarafından yayımlanmıştı. Ocak 2024'te ise gözden geçirilip genişletilen ikinci baskısı Timaş Yayınları tarafından akademik camiaya yeniden sunulmuştur. Bu baskıda "Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Arşiv Kayıtları" başlığı altında, biri ilk kez yayımlanan dört makalenin eklenmesiyle önceki baskıda 22 olan makale sayısı 26 makaleye ulaşmıştır. Böylece, hem edebiyat ve tarih alanlarına yeni ayak basan öğrencilere yol gösteren hem de kıdemli araştırmacıların istifade edebileceği hacimli bir külliyat vücuda getirilmiştir.

Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler: Edebiyat Tarihi Yazıları başlığını taşıyan derlemedeki makaleler, İsmail E. Erünsal'ın farklı mecralarda yayımlanmış çalışmalarının düzeltilmiş, genişletilmiş ve yeniden değerlendirilmiş versiyonlarıdır. Erünsal, diğer çalışmalarından da aşına olduğumuz çalışma ve yazma yöntemini sürdürmüş, böylece bu kitaptaki makaleler de yayımlandıkları anda noktalanmamış, alınan yeni notlar ve karşılaşılan yeni kaynakların değerlendirilip eklenmesiyle birlikte sürekli "güncellenmiştir." Kitabın ilk baskısına ayrıntılı bir sunuş yazısı yazan Hatice Aynur, Türkiye'deki herhangi bir akademik alana getirilen eleştiriler arasında kaynak analizi yerine naklinin ağırlıkta olması, birincil kaynak kullanmak yerine ikincil kaynaklardan aktarım yapılması, yeni çalışmaların takip edilmemesi gibi sorunlardan bahsetmiş, "[...] kütüphane ve arşivlerde geçen uzun yılların emeğiyle yoğrulup olgunlaşmış, henüz cevaplanmamış soruların peşinden giden, düşünmeye yönelten veya yol gösteren nitelikli çalışmaların hâlâ vücuda geliyor olması tek teselli kaynağıdır" sözleriyle İsmail Erünsal'ın çalışmalarının yöntem bakımından ne kadar kıymetli olduğuna gönderme yapmıştır.¹ Erünsal Hoca bu kitabıyla çalışmalarına nokta koymayıp çalışmalarını genişletmeye, düzeltmeye ve düzenlemeye devam etmekte, genç ve kıdemli araştırmacılara örnek olmaktadır.

¹ Aynur, "Sunuş," 11.

Kitabın bölümlenmesine bakacak olursak, konu başlıklarının kapsayıcı ve okur/araştırmacı dostu olduğunu söylemek mümkündür. “Arşiv Kayıtları Işığında şair Biyografileri” başlığını taşıyan ilk bölümdeki yazılar, on beşinci yüzyıl şairlerinden Abdurrahîm Karahisârî ve Sarıca Kemâl ile on altıncı yüzyıl şairlerinden Mihrî Hatun, Revânî ve Vâiz Vâlihî hakkında *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*’nde (DİA) yayımlanan maddelerin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlleridir. Bölümdeki son makale ise, Erünsal’ın Edinburgh Üniversitesinde tamamladığı ve 1983 yılında yayımlanan “The Life and Works of Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, With Critical Edition of His Divan” başlıklı doktora tezinin giriş bölümünün Fatma M. şen tarafından yapılan çevirisidir. Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi’nin (ö. 1515) *Dîvân*’ı ile biyografisini birlikte inceleyen bu çalışma, bütüncül yaklaşımıyla olduğu kadar kullandığı kaynaklarla da yol gösterici niteliktedir. Eser, sayısız yazma kitap, müsteşiklerin incelemeleri, tezkireler ve edebiyat tarihlerinin yanı sıra, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Topkapı Sarayı Arşivleri ve şeriyye Sicilleri gibi birçok arşiv belgesinin kullanılmasıyla Türk edebiyatı çalışmalarına ilham verecek niteliktedir.

İkinci bölüm olan “Edebiyat Tarihi Kaynağı Olarak Arşiv Kayıtları” başlığından da anlaşıldığı üzere, Erünsal’ın çalışmalarında uygulamalı olarak gördüğümüz edebî araştırmalarda arşiv belgelerinin ne kadar elzem olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. 1977 ve 2008 yıllarında yayımlanan iki ayrı makalenin derç edilmesi ve genişletilmesi suretiyle hazırlanan “Türk Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak Arşivlerin Önemi” başlıklı ilk makalede Erünsal, genellikle şuara tezkirelerine dayanılarak yapılmış çalışmaların mahdut sayıda defter ve vesikanın taranmasıyla düzeltilmesi ve zenginleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Arşiv belgeleri şairlerin hanımları, çocukları, maddi durumları, servetleri, merakları, zevkleri, eşyaları ve kitapları gibi tezkirelerden elde edemediğimiz bilgiler sayesinde şairlerin sosyal çevrelerine de ışık tutmakta, kullandığı materyaller hakkında bilgi vermektedir. şairlere verilen aylık ve hediyelerin kaydedildiği in’âmât defterleri, vakfiyeler ve vakıf muhasebe defterleri, şer’î siciller, askerî sınıflara ve vakıflara yapılan tayinler ile tımar tevcih kayıtlarının bulunduğu ruûs defterleri, aylık ve üç ayda bir alınan maaşların kaydedildiği mevâcib ve müşâhere-horân defterleri, rûznâmçe defterleri, mühimme ve tahrir defterleri, muhalefât/tereke kayıtları, kazasker rûznâmçeleri, ve diğer müteferrik belgeleri içeren, Erünsal’ın makalelerinde sıkça gördüğümüz arşiv kaynak türlerini ayrıntısıyla masaya yatırdığı bu makale, tüm araştırmacılara yol gösteren bir mahiyete sahiptir. Yaklaşık yetmiş sayfalık, neredeyse kitap boyutundaki söz konusu makalede, arşiv belgelerinin edebiyat tarihimizin ne kadar farklı noktalarını aydınatabileceği görülmektedir. Örneğin in’âmât defterleri sayesinde on altıncı yüzyılda şairliğin bir meslek olarak telakki edildiğini anlarız² ya da Kânûnî döneminde (1520-1566) şairlere verilen ihsanlarda neredeyse yüzde elli civarında bir azalma olduğunu görürüz.³

Bu bölüme eklenen önceki baskıda bulunmayan “II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn’âmât Defteri” ve “Kânûnî Sultan Süleymân Devrine Ait Bir İn’âmât Defteri” başlıklı iki makalede ise,

² Erünsal, *Edebiyat Tarihi Yazıları*, 143.

³ Erünsal, *Edebiyat Tarihi Yazıları*, 145.

II. Bâyezîd ve Kânûnî devirlerine ait in‘âmât defterlerinde bulunan şairlerle ilgili bölümlere yer verilmekte ve bu defterlerde bulunan kayıtların yapısı ve terminolojisi üzerinde durulmaktadır.

“Arşiv Belgelerine Göre On Altıncı Asır Şairleri” ve yine bu baskıda eklenen “On Altıncı Asrın Kayıp Şairleri” makaleleri de bölümün önceki makaleleri gibi in‘âmât defterlerinden hareket eder ve esasen “Farklı ödüllendirmeler şairin saray nezdindeki itibarının bir göstergesi midir? Eğer öyleyse bu itibarın kazanılmasında şairin sanatı ne derecede rol oynar?” sorularını sorarak ismi bugüne ulaşmayan bazı şairlerin izini sürer. Sonraki makalede ise başlığında mücesssem “Osmanlı İmparatorluğu’nda On Beşinci ve On Altıncı Asırlarda Saray Şairleri ve Saray Şairliği Var mıydı?” sorusu sorulur. İn‘âmât defterlerinden sonra, sıradaki makalede ise “özel ve vakıf kütüphanelerinin kültür tarihimiz bakımından önemi üzerinde bugüne kadar pek durulmadığı” eleştirisiyle Topkapı Sarayı Arşivleri’ndeki bazı kitap listelerinden bahsedildikten sonra 1502 tarihli *Defter-i Kütüb* başlıklı kataloğa odaklanılır. Atûfî tarafından hazırlanan bu katalog; sınıflandırma kurallarını göstermesi ve kategoriler altında farklı dillerde barındırdığı kitap isimleriyle kütüphanecilik ve edebiyat tarihi, ilimler tasnifi, kitap ve okuryazarlık tarihi gibi birçok alan için önemli bir kaynaktır. Nitekim ilk kez Erünsal Hoca tarafından gün yüzüne çıkarılmış katalogun, 2019 yılında *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library* başlığı altında ayrıntılı bir inceleme, transliterasyon ve tıpkıbasımı yapılmıştır.⁴ İlk olarak Erünsal tarafından çalışılan bu katalogla ilgili bir diğer yayın ise, 2022 yılında Macaristan’daki Avicenna Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanan *Catalog of Bayazıt II’s Library* başlıklı dört ciltlik çalışmadır.⁵ İlk üç cildi katalogda kullanılan sınıflandırmanın sistematik analizini içerirken son ciltte katalogda bulunan yazar ve kitap isimlerinin indeksi ile koleksiyonun niceliksel analizi bulunur. Bu bölümün son makalesi, ilk kez bu baskıda yayımlanmaktadır ve “On Altıncı Asrın Sonlarında Hazırlanan Bir Defterdeki/Katalogdaki Saray Hazinesinde Bulunan Türkçe Kitaplar” başlığını taşır. Yazı, Saray’a Atûfî’nin *Defter-i Kütüb* başlıklı katalogunu hazırlamasından sonra gelen kitapları ihtiva eden bir başka katalogu inceler. *Sûret-i Defter oldur ki Evvelki Tolâbda Olan Kitâbları Beyân Eder* başlığını taşıyan bu katalog, ilimler tasnifine göre değil de kitapların konulduğu 5 dolaptaki 1100 civarındaki esere göre kategorize edilmiş olması bakımından ilginçtir.

İkinci bölümün son iki makalesi Lâmi‘î Çelebi ve Nedîm’in terekelerini inceler ve bunların dökümünü verir. Hoca’ya göre, terekeler şairler hakkında sadece tezkirelerden edinilen bazı bilgilerin zenginleştirilmesini sağlayan en önemli arşiv belgelerindedir. Örneğin terekesi sayesinde Lâmi‘î Çelebi’nin kütüphanesi, okuduğu eserler ve ilgi duyduğu konular hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. Bölümün ve kitabın en önemli makalelerinden birini teşkil eden bölümün son makalesinde ise, hakkında çok konuşulan ama hep benzer bilgiler etrafında hayatı anlatılan şair Nedîm’in (ö.1730) terekesi ele alınmaktadır. İlk olarak 2009 yılında yayımlanan makale edebiyat araştırmacılarının dikkatinden kaçmış ve bundan dolayı Nedîm hakkında daha önceden kabul

⁴ *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, haz. Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell Fleischer, 2 c. (Leiden: Brill, 2019).

⁵ *Catalog of Bayazıt II’s Library*, haz. Maróth Miklós, Láneczky István, ve Oroszi Gyöngyi, 4 c. (Piliszbaba: The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, 2022).

edilmiş bilgiler aynen tekrarlanmaya devam edilmiştir. Hâlbuki bu makale sayesinde, Nedîm’le ilgili dönemin tezkirelerinde yer almayan çok farklı bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin Beşiktaş’ta Tekerlek Mahallesi’nde oturduğunu öğrendiğimiz Nedîm Ahmed Efendi, mesleği gereği (*hâfız-ı kütüb*) terekesinde 44.296 akçe değerinde 68 kitabı ihtiva etmektedir. Onun terekesinde bir müderrisin kitapları arasında bulunması pek de mutad olmayan bir *İncil* tercümesi de mevcuttur ki Erünsal’a göre bu kitap, muhtemelen Hollanda elçisinin isteği üzerine Alî Ufkî’nin (ö.1675) yaptığı tercümenin bir kopyasıdır. Çoğunlukla tezkirelere dayanan günümüz araştırmalarında ise, zevk-perest, içkiye ve diğer dünyevî zevklere düşkün bir Nedîm portresi çizilmektedir. Hoca, bu portrenin revize edilmesi gerektiğini söyledikten sonra, bir adım öteye giderek şu soruları sorar: “Şairleri, söyledikleriyle özdeşleştirmek mümkün müdür? Yani söylediklerinden yola çıkarak onların ruh âlemlerini, hayat felsefelerini, düşüncelerini, ahlaki değerlerini, yaşayış tarzlarını ne derecede sağlıklı olarak ortaya koyabiliriz?”⁶

Kitabın üçüncü bölümü “Kayıp Metinlerin Keşfi” başlığını taşır ve sırasıyla Nakkaş Safî’nin *Dîvân*’ı, Mu’îdî’nin belagatin teşbih bölümünü konu edinen çeviriyazımı ve tıpkıbasımıyla birlikte *Miftâhu’t-Teşbih*’i, Cezerî Kâsım Paşa (Sâfi)’nin yeni bulunan *Dîvân*’ı, Mehmed Şükrü Efendi’nin mutasavvıf şair ve bestekârlara ait 214 ilahinin kaydedildiği *Mecmû’a-i İlâhiyyât*’ının incelendiği dört makaleden müteşekkildir. İlk olarak Hoca tarafından gün ışığına çıkarılan bu eserler hakkında Hatice Aynur’un “Sunuş” bölümünde söylediği gibi ya hiçbir şey bilinmiyordu ya da elde çok az şey bilgi mevcuttu. Bunların kaynağı ise yine kitabı derleyen tarafından şu şekilde açıklanmaktadır: “Bir kitap tutkunu da olan Hoca’nın bitmez tükenmez sahaf turlarında eline geçen ve kimi zaman bir arsa fiyatı karşılığında satın alıp özel kütüphanesine dâhil ettiği yazmalardır.”⁷

Yazma eserlerin tespitine ve neşrine dair problemler gibi önemli bir konuyu elen alan dördüncü bölüm, “Dîvân Neşirlerinde Karşılaşılan Güçlükler I: Güvenilir Bir Metin Tesisi” başlığındaki makale ile başlar. Bu makalede tenkitli metin hazırlanırken güvenilir bir metin tesisi için uyulması gereken kurallara (aidiyet belirleme ve şiiri şairin yazdığı şekliyle ortaya koyma gibi) temas edildikten sonra neşredilmiş iki kaside, şairleri (Figânî ve Hayâlî) tarafından bizzat kontrol edilmiş şekilleriyle karşılaştırılarak nâşirlerin (Abdülkadir Karahan’ın ve Ali Nihat Tarlan) ne derece başarılı oldukları tartışılmaktadır. Rıdvan Canım’ın 2000 yılında yayımladığı *Latîf Tezkiresi* neşrini inceleyen sonraki makale iç tenkit ve dış tenkitin birlikte yapılması ya da iyi bir indeks hazırlamanın önemi gibi konulara işaret ederken Erünsal, Canım’ın neşrini, göz ardı edilmesi gereken yazım yanlışları dışında başarılı bulur. “Yazma Eserlerin Kataloglanmasında Karşılaşılan Güçlükler 2: Eser ve Müellif Adının Tespiti” makalesi, farklı tarih ve türlerdeki metinlerin müelliflerinin nasıl tespit edileceği üzerinde durur ve bu konuda araştırma yapan her araştırmacının istifade etmesi gereken bir yazıdır.

“Müteferrik” olarak adlandırılmış son bölüm, Erünsal’ın diğer bölümler altında sınıflandırılmayan çeşitli edebiyat tarihi yazılarını ihtiva etmektedir. “Türk Edebiyatında Yemen İmajı” makalesi, Osmanlı edebiyatındaki Yemen imajının oluşmasında en önemli kaynağın, Fars

⁶ Erünsal, *Edebiyat Tarihi Yazıları*, 427.

⁷ Aynur, “Sunuş,” 15.

edebiyatı olduğunu belirtir. Türk şairlerinin aldıkları bu motifleri tekrar ettiklerine işaret ettikten sonra bunların Saray edebiyatı, halk edebiyatı ve tekke edebiyatı gibi üç ayrı kolda nasıl işlendiklerini örneklerle açıklar. Sonraki makalede, Türk Edebiyatında, Tanzimat Dönemi'nden itibaren Endülüs'e olan ilginin uyanmasında Ziya Paşa'nın *Endülüs Târîhi* tercümesinin önemli bir role sahip olması, bu tercümenin yazılış amaçlarıyla birlikte irdelenir. Kitabın son yazısını ise, yine ilk kez *DİA*'da yayımlanan Orhan Şaik Gökyay (1902-1994) maddesi teşkil eder. Bu madde, Gökyay'ın yetmiş yıllık hocalık macerasına, şairlik yönüne ve Osmanlı dönemi eserleri üzerine yaptığı araştırmalarına ışık tutmaktadır. Bu çalışmalar arasında bazı telif eserler ve tercümele; klasik eserlerinden günümüz diline yaptığı çevirilerle ilmî çalışmalara değinen tanıtım ve tenkit yazıları bulunmaktadır.

Sonuç olarak bu kitap, İsmail E. Erünsal Hoca'nın gerek kullandığı kaynak çeşitliliği ve bibliyografyasıyla, gerek kendini sürekli güncelleyen çalışma yöntemiyle ve gerekse yaptığı tespit ve yorumlarla edebiyat tarihi alanında yapılacak çalışmalara ilham verecek, yanlışları düzeltecek, bilgileri güncelleyecek ve alanın gelişmesine katkıda bulunacak bir çalışmanın yeni edisyonudur. İlk kez 2006'da hazırlanan bu derlemenin güncellenen ve yeni eklenen makalelerle, Ocak 2024'te yayımlanan ikinci baskısının da akademik camiaya faydalı olacağı muhakkaktır.

Kaynakça

- Erünsal, İsmail E. *Arşiv Kayıtları, Yazma Eserler ve Kayıp Metinler: Edebiyat Tarihi Yazıları*. İstanbul: Timaş Tarih, 2024.
- Miklós, Maróth, Lánckzy István, ve Oroszi Gyöngyi. *Catalog of Bayazıt II's Library*. 4 c. Studies and Indices. Piliscbaba: The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, 2022.
- Neciopoğlu, Gülru, Cemal Kafadar, ve Cornell Fleischer, ed. *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*. 2 c. Leiden: Brill, 2019.

